

Nielegalny handel narządami, tkankami, komórkami – analiza cywilnoprawna

Illegal trafficking in cells, tissues and organs – civil law analysis

PAWEŁ SNOPEK ^{1/}, SZYMON M. BUCZYŃSKI ^{2/}

^{1/} Katedra Postępowania Cywilnego, Wydział Prawa i Administracji, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

^{2/} Katedra Kryminologii i Polityki Kryminalnej, Wydział Prawa i Administracji, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Na gruncie prawa polskiego pobranie, przechowywanie i przeszczepianie komórek, tkanek, czy narządów od dawcy, jest w pełni uregulowane w ustawie z dnia 1 lipca 2005 r. o pobieraniu, przechowywaniu i przeszczepianiu komórek, tkanek i narządów – ustawa transplantacyjna (Dz. U. 2005. nr 169 poz.1411). Każda próba dokonania pobrania i przeszczepu narządów lub innych elementów pochodzących z ciała dawcy stojąca w sprzeczności z przepisami tej ustawy rodzi stosowne skutki na gruncie prawa karnego i cywilnego. Artykuł, odnosząc się do aspektu cywilnoprawnego, podejmie próbę odpowiedzi na pytanie: czy osoby uczestniczące w nielegalnym nabyciu lub pobraniu narządów (tkanek, komórek) od dawcy, który wyraził na takie działanie zgodę, są zobowiązane na podstawie art. 415 (444) ustawy z dnia 23 kwietnia 1964 r. (Dz. U. 1964 nr 16 poz. 93) do naprawienia wyrządzonej mu przez to szkody?

Słowa kluczowe: *transplantacja, handel organami, prawa podmiotowe, usługi medyczne*

Under the Polish law the recovery, storage and transplantation of cells, tissues and organs from living donors is fully regulated by the Act of 1 July 2005 on the cell, tissue and organ recovery, storage and transplantation (Journal of Laws of 2005, No. 169 item. 2005. nr 169 poz.1411). Any attempt to recover and transplant organs or other body parts from a donor, standing in conflict with the provisions of the Act, creates appropriate consequences for criminal and civil law. This article regards the aspect of civil law attempts to answer the question: whether the persons involved in the illegal purchase or recovery of organs (tissue, cells) from a donor who has given consent to such action, are obliged to remedy any damage to the donor under the article 415 (444) of the Act of 23 April 1964 The Civil code (Journal of Laws 1964 No. 16, item. 93)?

Key words: *transplantation, organ trafficking, legal rights, health care*

© Hygeia Public Health 2014, 49(2): 235-238

www.h-ph.pl

Nadesłano: 06.02.2014

Zakwalifikowano do druku: 17.03.2014

Adres do korespondencji / Address for correspondence

mgr Paweł Snopek

WPiA, ul. Warszawska 98, 10-702 Olsztyn, pok. 108

tel. 508 288 623, 692 136 855

e-mail: pawelsnopek@gmail.com, szymon.buczynski@uwm.edu.pl

Uwagi ogólne

Problematyka dotycząca nielegalnego handlu komórkami, tkankami lub narządami ludzkimi odnajduje swoją regulację na gruncie różnych systemów prawa. Dotyczy to zarówno systemu prawa międzynarodowego jak i systemu prawa wewnętrznego poszczególnych państw. Z uwagi na fakt, iż na świecie istnieje zapotrzebowanie na tego typu towar, rośnie nielegalny rynek, który umożliwiłby zakupienie przez dowolną osobę elementu pochodzącego z ciała innego człowieka potrzebnego do wykonania zabiegu transplantacyjnego. Efektem takiego zapotrzebowania jest wzrost liczby osób, które dobrowolnie, w sposób nielegalny decydują się na oddanie swoich komórek, tkanki lub narządów dla celów transplantacyjnych. Powstaje, zatem pytanie dotyczące odpowiedzialności odszkodowawczej wobec dawcy, który w ich wyniku pobrania poniósł szkodę.

Analiza tego zagadnienia wymaga przede wszystkim odnalezienia podstawy prawnej tworzącej stosunek obligacyjny między dawcą a podmiotem (podmiotami) odpowiedzialnymi za nielegalny handel komórkami, tkankami lub narządami. Ponadto należy zwrócić uwagę na fakt, iż dawca dobrowolnie wyraża zgodę na pobranie z jego ciała któregoś z ww. elementów. Takie zachowanie należy poddać pod ocenę normatywną i odpowiedzieć na pytanie, jaki wpływ ma powyższa okoliczność na powstanie roszczenia odszkodowawczego dawcy.

Czyny niedozwolone

Zgodnie z art. 415 kc (kodeks cywilny) podmiot, który poprzez swoje zawinione zachowanie wyrządził komuś szkodę, jest zobowiązany do jej naprawienia. Do ustalenia czy dany podmiot ponosi odpowiedzialność odszkodowawczą względem poszkodowanego należy

wykazać istnienie przesłanek podmiotowych i przedmiotowych danego czynu jak również wykazać łączący je związek przyczynowy. Jako że w powyższym artykule przyjmuje się, iż ewentualna odpowiedzialność podmiotów odpowiedzialnych za nielegalne nabycie i pobranie narządów (komórek lub tkanek) ma charakter odpowiedzialności na zasadzie winy (przemawia za tym fakt, iż w przypadku czynów niedozwolonych odpowiedzialność na zasadzie winy występuje w sytuacji, w których chodzi o odpowiedzialność za czyn własny [1]), za przesłankę przedmiotową uznaje się istnienie czynu bezprawnego a przesłankę podmiotową istnienie winy sprawcy takiego czynu.

Bezprawność czynu, wina sprawcy i związek przyczynowy

Pojęcie bezprawności czynu wiąże się z wykazaniem, że zachowanie danego podmiotu stoi w sprzeczności z obowiązującymi przepisami prawa lub zasadami współżycia społecznego [2]. Te ostatnie mogą stanowić kryterium oceny bezprawności tylko na tle przepisów, które się bezpośrednio do nich odwołują [3]. W przypadku osób zajmujących się pobieraniem lub nabywaniem komórek, tkanek lub narządów w sposób sprzeczny z przepisami zawartymi w ustawie transplantacyjnej należy stwierdzić, iż ich zachowanie wypełnia przesłankę przedmiotową z art. 415 (444) kc. Wskazuje na to art. 44 ustawy transplantacyjnej, w którym czytamy, że osoba, która w celu uzyskania korzyści majątkowej lub osobistej nabywa, zbywa lub pośredniczy w nabyciu lub zbyciu, bierze udział w przeszczepieniu lub udostępnianiu pozyskanych wbrew przepisom ustawy komórek, tkanek lub narządów, pochodzących od żywego dawcy, podlega karze pozbawienia wolności w stosownym wymiarze. Ponadto art. 46 tej ustawy wskazuje, że ten, kto bez wymaganego pozwolenia, pobiera komórkę, tkankę lub narząd w celu ich przeszczepienia albo je przeszczepia, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do 3 lat. Przepisy te wskazują bezpośrednio, iż podmioty zaangażowane w świadczenie nielegalnych usług służących celom transplantacyjnym naruszają nie tylko zasady współżycia społecznego, ale i normy prawa pozytywnego. W związku z powyższym rodzi się przekonanie, że działanie w/w osób w świetle powyższych rozważań jest bezprawne. Wypełnia to tym samym przesłankę przedmiotową art. 415 kc.

Kolejnym elementem wymagającym rozstrzygnięcia jest ustalenie winy (zarzucalność postępowania) podmiotu (podmiotów) opisanego w znamionach art. 44 oraz art. 46 ustawy transplantacyjnej. Pojęcie winy składa się z dwóch elementów. Obiektywnego – rozumianego jako niezgodność zachowania z obowiązującymi normami postępowania, oraz elementu subiektywnego – dotyczącego stosunku woli i świadomości działającego do swojego czynu [4] (rozumianej jako rozmyślne wy-

rażenie szkody lub niedołożenie należytej uwagi lub staranności, aby ona nie powstała [5]). Aby przypisanie winy sprawcy czynu bezprawnego było możliwe muszą istnieć podstawy do negatywnej oceny jego zachowania z punktu widzenia obu tych elementów [6]. Podmiot (podmioty), który nabywa lub bierze udział w pobraniu komórek, tkanek lub narządów, które zostały pozyskane od dawcy z pominięciem wymaganych procedur, łamie swoim zachowaniem postanowienia wynikające z obowiązujących norm postępowania. Mamy więc tu do czynienia z winą w znaczeniu obiektywnym. Ponadto osoba taka ma świadomość, iż działaniem swoim wyrządzi szkodę osobie dawcy. Przykładowo pobranie narządu od dawcy stanowi znaczną ingerencję w jego integralność cielesną. Przy obecnym stanie wiedzy nie ma zatem podstaw aby sądzić, iż osoba, która np. z pobudek finansowych uczestniczy w nielegalnym handlu (lub dokonująca pobrania) komórkami, tkanką lub narządami ludzkimi nie miała świadomości negatywnych następstw zdrowotnych, jakie powstaną w organizmie dawcy (powyższe rozważania nie obejmują sytuacji, w których zajdą okoliczności wyłączające przypisanie winy np. niepoczytalność sprawcy szkody, wiek sprawcy). Powyższe dowodzi, iż takie osoby ponoszą również winę w znaczeniu subiektywnym.

W powyższych rozważaniach wykazano, iż osoby, które w sposób nielegalny, za zgodą dawcy nabywają lub pobierają jego komórki, tkanki lub narządy, popełniają w sposób zawiniony czyn niedozwolony. Dodatkowo do powstania stosunku obligacyjnego, na podstawie którego nielegalny dawca będzie miał wobec takich podmiotów roszczenie odszkodowawcze, jest wypełnienie ostatniej przesłanki. Polega ona na wykazaniu związku przyczynowego łączącego zdarzenie, z którym kodeks cywilny łączy powstanie odpowiedzialności deliktowej (czyn niedozwolony) z powstałą szkodą. Przesłanka ta będzie wykazana, jeśli szkoda jest normalnym następstwem działania sprawcy czynu niedozwolonego. Tak więc związek przyczynowy między tymi elementami powinien mieć charakter adekwatny [7]. Aby wykazać związek przyczynowy między dawcą a osobą nabywającą komórki, tkanki lub narządy lub osobą biorącą udział w ich pobraniu, należy przede wszystkim odpowiedzieć na pytanie czy dawca poniósłby szkodę, jaka wynikła w wyniku pobrania ww. elementów (rozstrój zdrowia, uszkodzenie ciała) gdyby nie działanie powyższych podmiotów. Wydaje się, iż istnieje związek przyczynowy między bezprawnym działaniem nabywcy a szkodą dawcy. To właśnie na mocy jego działania dawca otrzymuje korzyść majątkową w zamian za pobranie jego narządów (lub innych elementów). Zgoda na pobranie narządów dawcy jest normalnym następstwem zapłaty jego wynagrodzenia. Podobnie w przypadku osób uczestniczących w nielegalnym pobraniu narządów (komórek, tkanek) od dawcy można stwierdzić,

iz istnieje związek przyczynowy między czynnością pobrania narządu (tkanek, komórek) z ciała dawcy a wywołaniem rozstroju jego zdrowia lub uszkodzeniem jego ciała. W tym przypadku również związek między zachowaniem osoby pobierającej narządy (komórki, tkanki) a szkodą dawcy ma charakter adekwatny.

W świetle powyższych rozważań można dojść do wniosku, że wzajemne relacje między dobrowolnym dawcą narządów (tkanek, komórek) a osobami uczestniczącymi w ich nabyciu lub pobraniu rodzą taki stosunek prawny, który wypełnia znamiona art. 415 kc (444). Jednak nie oznacza to jeszcze, iż fakt ten prowadzi do powstania roszczeń odszkodowawczych po stronie dawcy. Do stwierdzenia czy zachodzi wspomniany stosunek obligacyjny konieczna jest odpowiedź na pytanie czy dobrowolna zgoda dawcy na pobranie a następnie zbycie jego narządów (komórek, tkanek) stanowi okoliczność wyłączającą bezprawność takiego czynu.

Okoliczności wyłączające bezprawność

Odpowiadając na pytanie czy dobrowolna zgoda dawcy na pobranie z jego ciała narządów (komórek, tkanek) wyłącza bezprawność działania ich nabywcy lub osoby uczestniczącej w ich pobraniu należy wziąć pod uwagę takie kontraty typy jak: zgoda poszkodowanego oraz działanie z pobudek altruistycznych.

Zgoda poszkodowanego jako kontratyp pozakodeksowy polega na udzieleniu zgody innemu podmiotowi na naruszenie jego dóbr. Skutkiem takiej zgody jest uchylenie bezprawności dokonanego naruszenia [8]. Jednak skuteczność jej uchylenia jest uzależniona od tego, czy zgoda poszkodowanego stoi w sprzeczności z przepisami ustawy i zasadami współżycia społecznego [1]. Jeśli jej sprzeczność z tymi normami zostanie wykazana, nie wywołuje ona żadnych skutków prawnych. Zgodnie z art. 3 ustawy transplantacyjnej za pobrane od dawcy komórki, tkanki lub narządy nie można żądać ani przyjmować zapłaty, innej korzyści majątkowej lub korzyści osobistej. Powyższy przepis wskazuje, iż żaden podmiot nie ma uprawnienia do pobrania tego rodzaju opłaty. Dotyczy to również dawcy. Ponadto przepis art. 36 ust. 1 pkt 1 i 5 oraz ust. 5 ustawy transplantacyjnej wskazuje, że pobieraniu komórek, tkanek i narządów od żywych dawców, a także ich przeszczepianie – może być prowadzone wyłącznie w zakładach opieki zdrowotnej przez osoby o odpowiednich kwalifikacjach zawodowych. Ponadto osoby te mogą wykonywać takie czynności wyłącznie na podstawie pozwolenia wydanego przez ministra właściwego do spraw zdrowia (art. 36 ust. 1a). W art. 12 ustawy ustawodawca zawarł kolejne wymogi, które muszą być spełnione aby pobranie narządów (tkanek, komórek) od żywego dawcy było dozwolone w świetle prawa. Wskazał m.in., iż w pewnych przypadkach ich pobranie na rzecz krewnego w linii prostej, rodzeństwa, osoby przysposobionej lub małżonka oraz

na rzecz innej osoby może nastąpić tylko wtedy, gdy między tymi podmiotami a dawcą istnieją szczególne względy osobiste. W przypadku innych podmiotów do zachowania legalności pobrania od dawcy narządów (tkanek, komórek) wymagana jest zgoda sądu rejonowego właściwego ze względu na miejsce zamieszkania lub pobytu dawcy, wydanego w postępowaniu nieprocesowym, po wysłuchaniu wnioskodawcy oraz po zapoznaniu się z opinią Komisji Etycznej Krajowej Rady Transplantacyjnej (art. 13 ustawy). W przypadku pobrania i sprzedaży narządów (komórek, tkanek) na czarnym rynku decyzją dawcy o poddaniu się zabiegowi ich pobrania i sprzedaży narusza powyżej wskazane przepisy ustawy transplantacyjnej. Dawca taki łamie prawo, gdy w zamian za ich pobranie przyjmuje jakąkolwiek korzyść majątkową lub osobistą. Ponadto zgoda taka stoi w sprzeczności z prawem w przypadku, gdy pobranie ma być wykonane przez osoby bez wymaganych kwalifikacji, poza zakładem opieki zdrowotnej lub gdy podmiot, który wykonuje pobrania nie posiada wymaganego pozwolenia ministra właściwego do spraw zdrowia. Prawo nie zezwala na pominięcie powyższych wymogów nawet, gdy dawca się na to godzi. Stąd też uzasadnionym jest stwierdzić, iż zgoda nielegalnego dawcy stoi w sprzeczności z obowiązującymi przepisami i zasadami współżycia społecznego.

Ponadto przepisy nie zezwalają na wykonanie pobrania narządów (komórek, tkanek) od dawcy, gdy pomiędzy nim a podmiotem, na rzecz, którego dokonywane jest pobranie nie występują szczególne względy osobiste lub gdy jest brak zgody właściwego sądu rejonowego (popartej opinią Komisji Etycznej Krajowej Rady Transplantacyjnej). Nie zachowanie powyższych przesłanek nadaje takiej czynności cechy bezprawności. Sama zgoda dawcy bez spełnienia powyższych przesłanek stoi w sprzeczności z przepisami ustawy transplantacyjnej i zasadami współżycia społecznego.

Należy również wskazać, iż zgoda poszkodowanego może stanowić okoliczność wyłączającą bezprawność czynu, jeśli zostanie „udzielona w zakresie, w jakim poszkodowanemu przysługiwała kompetencja do zezwolenia innemu podmiotowi na określoną ingerencję” [1]. Powyżej wskazane przepisy ustawy transplantacyjnej wyraźnie zakazują przekazania narządów (komórek, tkanek) lub wykonania czynności mających na celu ich pobranie, jeśli czynności te łamią postanowienie choćby jednego z tych uregulowań. Stąd też należy stwierdzić, iż dawca udzielając zgodę na takie pobranie lub sprzedaż nie działa w ramach kompetencji przyznanych mu przez ustawodawcę.

Biorąc pod uwagę powyższe okoliczności można dojść do przekonania, iż powyższej opisana zgoda dawcy nie stanowi okoliczności wyłączającej bezprawność czynu osób uczestniczących w nielegalnym nabyciu i pobraniu narządów (komórek, tkanek).

W literaturze przyjmuje się, iż „kwestia dopuszczalności i ważności zgody dotyczącej dóbr niemajątkowych budzi duże kontrowersje. Dotyczy to w szczególności życia, zdrowia, integralności fizycznej danej osoby oraz jej nietykalności cielesnej” [1]. Ponadto M. Sośniak wskazuje, że „z reguły nie przyjmuje się możliwości wyłączenia bezprawności przez zgodę poszkodowanego na działania zagrażające jego życiu lub mogące skutkować poważnymi uszczerbkami dla zdrowia” [1, 2].

Drugą okolicznością mogącą mieć wpływ na wyłączenie bezprawności czynu jest działanie jego sprawcy z pobudek altruistycznych. Oznacza to, iż działanie podmiotu naruszającego cudze dobra jest akceptowane ze strony porządku prawnego jak również spotyka się z wysoką oceną moralną ze strony społeczeństwa [1, 9]. W powyższych akapitach została już omówiona kwestia niezgodności z prawem zgody dawcy na sprzedaż i pobranie jego narządów (komórek, tkanek). W odniesieniu do moralności analiza zachowania się nielegalnego dawcy musiałaby być oparta na ocenie dokonanej z punktu widzenia ogółu norm obyczajowych, wzorów, prawideł postępowania panujących w Polsce i Europie. Wydaje się jednak, iż w obecnych czasach nie można przyjąć, iż społeczności europejskie w sposób powszechny nie tylko akceptują, ale uznają za wysoce moralne wyrażanie zgody na pobranie i sprzedaż własnych organów. Dowodzi temu brak ogólnych tendencji wyrażonych przez większość społeczeństwa do liberalizacji przepisów w tej kwestii.

Funkcje deliktowej odpowiedzialności odszkodowawczej

Funkcje deliktowej odpowiedzialności odszkodowawczej należy analizować z punktu widzenia oddziaływania tej odpowiedzialności na pozytywne stosunki społeczne [7]. W literaturze wymienia się funkcję kompensacyjną, prewencyjną oraz represyjną. Powyższe zagadnienie ma posłużyć do odpowiedzi na pytanie czy zasądzenie od wyżej opisanych podmiotów w postępowaniu sądowym odszkodowania na rzecz nielegalnego dawcy będzie korespondowało z funkcjami odpowiedzialności deliktowej.

Przy założeniu, że w wyniku nielegalnego pobrania narządów, dawca poniósł szkodę (uszkodzenie ciała, rozstrój zdrowia), zasądzenie adekwatnego odszkodowania wyrówna doznany przez niego uszczerbek. Takie działanie będzie realizacją funkcji kompensacyjnej. W razie usankcjonowania, że wyżej opisanemu dawcy należy się odszkodowanie z tytułu poniesionej szkody, wpływ takiego założenia odniesie w społeczeństwie skutek odstrasający potencjalnych sprawców tych czynów. Taki stan rzeczy będzie realizował funkcję prewencyjną. Ponadto należy zauważyć, iż zasądzenie odszkodowania od nabywcy lub osoby dokonującej pobrania narządów (komórek, tkanek) spowoduje uszczerbek w jego majątku. Będzie to stanowiło pewien rodzaj kary nałożonej na taki podmiot. Stanowi to realizację funkcji represyjnej.

Podsumowanie

Powyższe ujęcie prezentowanego tematu ma na celu przedstawienie pewnego punktu widzenia, który służy udzieleniu odpowiedzi na pytanie, czy dawca, który pomimo dobrowolnie wyrażonej zgody na pobranie oraz sprzedaż swoich narządów (komórek, tkanek) zasługuje na naprawienie wynikłej dla niego z tego tytułu szkody. Z jednej strony osoba ta świadomie godząc się na negatywne następstwa swojej decyzji i uzyskując korzyść majątkową z tego tytułu ponosi odpowiedzialność za swój uszczerbek. Z drugiej jednak strony, jest też ofiarą prężnie funkcjonującego na świecie systemu, który w sposób bezprawny wykorzystuje przeważnie gorsze położenie finansowe dawcy do zwielokrotnienia swoich nielegalnych zysków ze sprzedaży ludzkich organów. Powyższe rozważania przedstawiałyby prezentowaną tematykę przez pryzmat koncepcji zakładającej ochronę ich praw podmiotowych o charakterze niemajątkowym (ochrona życia, ochrona zdrowia) pomimo tego, iż sami do takiej ochrony nie dążyli. Stąd też próba wykazania, że działalność poszczególnych podmiotów na nielegalnym rynku organów ludzkich cechuje się bezprawnością działania, winą sprawców, związkiem przyczynowym między tymi przesłankami oraz brakiem okoliczności wyłączających bezprawność. To z kolei wskazuje na zasadność zasądzenie od nich na rzecz opisanego dawcy stosownego odszkodowania.

Piśmiennictwo / References

1. Kuźmicka-Sulikowska J. Zasady odpowiedzialności deliktowej w świetle nowych tendencji w ustawodawstwie polskim. Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2011.
2. Wyrok Sądu Najwyższego – Izba Cywilna z dnia 13 lutego 2004. IV CK 40/03.
3. Pietrzykowski K. Bezprawność jako przesłanka odpowiedzialności deliktowej a zasady współżycia społecznego i dobre obyczaje. [w:] Odpowiedzialność cywilna. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Adama Szpunara. Pyziak-Szafnicka M (red). Wolters Kluwer, Kraków 2004: 177-179.
4. Wyrok Sądu Najwyższego – Izba Cywilna z dnia 26 września 2003. IV CK 32/02.
5. Longchamps de Berier R. Polskie prawo cywilne – zobowiązania. Ars Boni et Aequi, Poznań 1999: 234-235.
6. Gniewek E (red). Kodeks cywilny. Komentarz. CH Beck, Warszawa 2010.
7. Olejniczak A (red). Prawo zobowiązań – część ogólna. CH Beck, Warszawa 2009.
8. Szpunar A. Zgoda uprawnionego w zakresie ochrony dóbr osobistych. RPEiS 1990, 1: 41-42.
9. Wyrok SN z dnia 9 stycznia 1962. I CR 676/61, OSP 1963, nr 1, poz. 5.